

O. BIHALJI-MERIN:

Zola vagy Cézanne?*

„Az igazságot akarjuk elmondani, még pedig úgy, hogy a nép megérisen bennünket...”

Z o l a

„Jól festeni annyit jelent... mint kifejezni azt, ami korunkban leghaladóbb, az élet tetőpontján állni, támasza lenni az emberiségnek...”

C é z a n n e

A kérdést nem én vetem fel ilyen formában, hanem az idő, mely gyakran szembeállít párhuzamosan fejlődő és alapjában nem ellentétes elveket. Zola és Cézanne — egy kor jeles képviselői, két jóbarát, aki együtt indult, két ellentétes temperamentumú és összehághatótlan világszemléletű egyéniség — a művészet halhatatlanjai közé tartoznak. Zola korábban vonult be a művészettörténelembe, egy hihetetlenül gyorsan erős dicsőség alapján, melyet a későbbi nemzedékek megkíséreltek kisebbiteni, míg Cézanne egy nehéz harc és mellőzés árán, de maradandóbb hatást keltve.

Pályafutásuk — a maguk teljességében és sokrétűségében — példaként állhat és mintha valóban az is lenne rendeltetésük, hogy mai vitáink anyagához szolgáltassanak szempontokat.

Zola felfedezte egy addig ismeretlen tematika világát: meghódította a negyedik rend terra incognita-ját, a nagyvárosi élet élményanyagát, a nagyipari világ tapintható valóságát. Műveiben fanatikusan, a mikroszkopikus elemzés nem sejtett élességével fedezi fel a társadalmi bajok, betegségek és válságok kórokozóit, Nemcsak ábrázolja a 19. század valóságát, hanem állást foglal. Művészete a valóság megváltoztatásának egyik eszköze lett.

Cézanne nem volt dinamikus jellem. Nehézkés és tartózkodó, de érzékeny meghallója az addig hallgatásra ítélt tónusoknak. Életútja földrajzilag is szűk kiterjedésű: Aix-től Párizsig és vissza. A nagyvárostól idegenkedik. Szülőföldjére nyomva fülét hallgatózik és meghallja a naptüzes paripák patáinak dobogását. Fény és tér, színárnyalatok és architektonikus érzék — ezeken alapul művészete. Fogalma sincs a politikáról. Társadalmi nézetei közönségesek, mindennapiak. Palettájával azonban eldöntötte a művészet fejlődését.

Paul Cézanne 1839 január 19-én született a provencai Aix városkában. Itt látott napvilágot 1840 április 2-án Zola is. Gyermekkoruk ota barátok. Provencai barangolásuk során együtt álmodoznak. Zolát mérnöknek szánták szülei, mérnök volt apja is, Európa egyik első vasutvonalanak építője. Zola azonban nem érez hajlamot a mérnöki hivatás iránt.

* Ezt a tanulmányát a szerző a HID számára küldte első közlésre.

Ügyvéd legyen? Képessége, hogy megvédje a védelemre szorulókat, fogalmazási készsége is, mintha erre a pályára utalnák. Az érettségi vizsgán azonban Nagy Károly koronáztatásáról csak elégtelen feleletet ad és így nem lehet ügyvéd. Később, évekig tartó vergődés és harc után, mégis védője lett kora igazságának.

Párizsban átélte a vidékről jött ember magánosságát a milliós városban, megismerte a nagyvárosi élet zártságát, közömbösségét, nyomorát. A kezdetben újrólmeletkeket kézbesít, majd kikötőmunkás és árucso-magoló lesz. Itt ismerkedik meg azzal a környezettel, melyet a naturaliz-mus és a társadalom-kritika eszközeivel fog ábrázolni később regényei-ben. Ekkor még bensőséges baráti levelezés folyik közöttük. Párizsi küz-delmei idején Zola időnként, nyári pihenője alatt találkozik Cézannel. Barátját is igyekszik rávenni arra, hogy Párizsba menjen. Cézanne szülei azonban ellenzik ezt a tervet. Hosszas rábeszélések és viták után az apa beleegyezését adja és Paul Cézanne 1861-ben, apja és nővére kíséretében, akik elhelyezéséről kívánnak gondoskodni, megérkezik Párizsba. A nagy-város azonban félszeggé teszi és kiábrándítja Cézannet. Neki napfényre és Provence tájaira van szüksége.

„Ritkán látom Cézanne-t“ — írja Zola közös barátjuknak. „Paul még ma is az a hírhedt és különc gyerek, akit az iskolában ismertem meg. Igazolására annak, hogy eredetiségéből mit sem vesztett, csak annyit jegyzek meg, hogy rögtön megérkezése után az Aix-be való hazatéréséről beszélt, mindamellett, hogy három esztendeig harcolt ezért az ide-utazásért. De ezzel egy cseppet sem törődik. Ilyen egyéniségre, ilyen vé-leményváltózásra, bevallom, nem találok megfelelő kifejezést és elhallgat-mom egyéni meggyőződésemet. Bebizonyítani valamit Cézanne-nak, annyit jelent, mint rábírnai a Notre-Dame tornyait arra, hogy francia-négvest táncoljanak. Még ha igent mond is, nem adja föl álláspontját. Észrevettem, hogy az évek csak csökönnyösebbé tették... Egyetlen darabból készült. Faragatlan és hajlíthatatlan. Semmi meg nem törheti és senki se kény-szerítheti engedékenységre...“

Valamivel később Zola a következőket írja: „Cézanne-t állandóan kicsinyhitűség gyötri. Noha színleg megveti a dicsőséget, állandóan arra törekszik. Ha kudarc éri, másról se beszél, mint arról, hogy visszatér Aix-be és elszegődik kereskedősegédnek. Kénytelen vagyok hosszú prédikációkat tartani előtte az ilyen visszatérés esztelenségéről.“

Cézanne valóban — ideiglenesen ugyan — hazatér Aix-be. Félénken, elővigyázatosan, hallgatagon kutat. Önmagát és kifejezési eszközeit ke-resi. Belső feszültségét expresszív, nyugtalan víziókban oldja fel. Eredeti formanyelve csak az impresszionistákkal való találkozására után alakul ki, noha az impresszionisták festői eredményeihez sohasem ragaszkodott kö-vetkezetesen. Magától értetődő azonban, hogy a plein-air festők ragyogó színei, az új színhatásokra törekvő festészet szivárványosan tündöklő le-vegője jelen van festészetében. Cézanne azonban nem elégedett meg a fe-lület festői érzékeltetésével. Ő nemcsak azt akarta megfesteni, amit szem-mel látott, hanem azt is, amire egy belső látás kényszerítette. Nála a külső és a belső látás szervesen egybeesik. A tárgyak és felületek mögött a természet megnyilatkozik, elemi, rejtett szabályaival. Ezek a víziók a jövőt sejtetik. Az impresszionisták éppen ebben az időben alkotják meg a fény és a színek új értékrendjét és kerülnek ellentétbe az öndicsőség fényében sülkerező társadalommal, mely inkább vonzódott a harmad-rangú festők teatrális kompozícióihoz. Cézanne kétségbevonta az im-presszionisták eredményeit. Magáramaradt, nem talált megértésre és so-hasem jutott el az elismerésig.

Amikor Cézanne megismerkedett az impresszionista festészettel, Zola már megalapozta eljövendő dicsőségét. A Rougon-Maquart ciklus, melyben egy család életén keresztül III. Napoleon korának társadalom-történetét dolgozta fel — 1871-1893 között jelenik meg húsz kötetben és felhívta Franciaország és a világ figyelmét Zolára. A *Germinál*-ban először került bemutatásra az ipari proletariátus, és ezzel a munka, a strájk és a bányai élete az irodalmi alkotás anyagává lett. A *Nana* a prostitúció kritikai feltárását jelenti. Ez a regény nem a szerelem árubocskoltásának álszent elítélését tartalmazza, hanem állásfoglalást jelent egy olyan társadalommal szemben, melyben minden megvásárolható. A *Pénz*-ben a szenvedélyes és hamis börze-játékot örökíti meg, míg az *emberi bestia* c. regényében a csillogó mozdonyok távoli útját és a pszihopatologikus lelki zavarok tudatalatti vakvágányát hódítja meg az irodalom számára. A *nők menyo rsz ág*-ban az akkor keletkező nagy áruházak szépségét, ragyogását, nyomorúságát írja le. Az *összeomlás*-ban a francia császárság 1870-71-es vereségét és annak hátterét világítja meg. A *Lourdes* c. művében pszichopatologikus alapon megnyarazza a búcsújáróhelyek csodáit, míg az *Igazság*, *Munka*, *Termékenység* c. regényeiben a társadalom, a társadalmi szokások, a gazdasági élet feltartozhatatlan felbomlásának megörökítésére vállalkozott.

A társadalom kritikai elemzésének irodalmi tükörképét ellenségeskedés és elkeseredett átkozódás fogadta. Könyvei megjelenését eleinte megkísérelték elhallgatni. Amikor a regényekben kifejezett látomások már behatoltak a kor tudatába is, nyíltan léptek fel Zola ellenfelei. Rágalmak, gúnyoshangú bírálatok, karikaturák és gúnyversek ostromolják az új művészetet, Zola a költészet hivatását azonosította a fényképezőgéppel, a szemébe turkál — rágalmazták — és kizárólag az aljast és undorítót látja meg az életben. Társadalom-ábrázolását tévesnek, a valóság kritikai feltárását pedig lázadásnak minősítették ellenfelei. Nevét azonban ellenségei még népszerűbbé tették. Az ő művei dominálnak a könyvkereskedésekben és könyveit százezres példányszámban adják ki.

A polgárság hatalmas gazdasági fejlődése a 19. század közepén elősegítette a természettudomány és materialista filozófia kibontakozását. Amikor 1859-ben Marx a politikai gazdaságtan bírálatát írja, Charles Darwin a fajok keletkezése c. művét jelenteti meg. Claude Bernard kutatásai és kísérletei feltárták az összefüggést az ember fiziológiai tulajdonságai és környezete között. Taine elmélete a kultúráról, mely szerint a gondolkodás folyamata a kémiai folyamatok alaposságával elemezhető — hatással volt a művészetre, az irodalomra és a kritikára. Zola korának tudományos eredményei alapján alkotta meg elméletét a naturalizmusról. „A kritikus azért veszi az író művét vizsgálat alá, hogy megismerje. A regényíró a jellem tanulmányozása alapján keresi a cselekedet indokait. Mindkét esetben igen erős érdeklődés nyilatkozik meg a társadalmi környezet és a körülmények befolyása iránt... Az író a valóság tényeiből indul ki. Ha helyes irányba halad, akkor elbeszélése nem a képelet terméke többé, hanem a tudós bizonyító adatainak tárháza lesz...“

Zola szembeszáll a fellejjáró klasszicisztikus ódonágakkal és a holdfényes romok romantikájával és az árucarnok szépségeiről ír a *Párizs gyomra* c. regényében. „Az árucarnokban kiakasztott májak rózsaszínűek voltak. Később színük egyre sötétedett és a májdarabok alsó szegélyeit kárminpiros sáv határolta. Azt mondta: vizes bársonyból vannak, mert nem talált más kifejezést a könnyű húsdarabok selymes puhaságára, melyek úgy hullottak alá széles ráncokban, mint egy táncosnő szoknyája.“

Ezek a íráások Courbet törekvéseire emlékeztetnek, aki a mindennapi valóságot a színadiasság fenköltsege, pátosza, romantikája, minden szent dicsfény és tömjénzag híján kivánta megörökíteni. A valóságnak ilyen megragadásában van Zola ereje, de innen következnek gyengeségei is.

Bár Zola az igazságnak és a valóságnak kifejezésében igen közel állott az impresszionisták művészetéhez, mégsem tudta felfogni művészetük jelentőségét. Várt valamire, aminek be kell következnie: „A csoport egyik művésze sem tudta erőteljesen és végérvényesen kifejezni az újnak a mintáját, szabályait, melyhez annyian hozzájárultak az alkotásokban szétszórt eredményeik alapján“ — írta 1880-ban az impresszionistákról. — „Mégvan a forma, számtalan részecskére bontva, törekedésen, de senkinek, egyik művésznek sem sikerült teljesen alkalmaznia és megvalósítania. Ezek a művészek csak elődei az elkövetkezendőknek. A lángész még nem született meg. Szándékuk azonban már világos és igazat kell nekik adnunk. Azt a mesterművet azonban, mely minta lehetne és kiválthatná az elismerést, hiába keressük. Ez az oka annak, hogy az impresszionisták harca még nem fejeződött be; a művészek alulmaradtak a kivitelezésben, még dadognak és nem találják meg az igazi kifejezést.“

Zola nem egészen igazságos azzal a művészettel szemben, mely hozza és a kor követelményeihez is közel állott. Megértheti-e akkor Cézanne-t, aki már meghaladta ezt az irányzatot, új teret hódított meg és új távlatokat adott? Mély, őszinte kapcsolatuk nem lehetett tartós. Továbbra is leveleznek, Cézanne ellátogat Zolához és rövid ideig Zola madeni házában is tartózkodik, de útjaik már ekkor kettéváltak.

Vajjon megváltoztatta-e a dicsőség és a gazdagság Zolát, ahogyan ezt Cézanne látta? Cézanne cserépszínű, magas, sötét hajkoszorúval övezett homloka ráncba futott, madárorrú csontos arcán keserűség ült ki, amikor gyermekkori barátja házában gazdagságát és biztonságát látta. Bizalmatlanul, vizsgálódva, némán fürkészi barátja tekintetét. Vajjon nem törekedett-e barátja a becsületrend keresztjéért és az Akadémia bársonyszékéért is?

Mindez akkor történt, amikor Zola, származását és mindent, amit addig elért: barátokat, dicsőséget, biztonságot, nevét kockára tett annak fejében, ami számára a legtöbbet jelentette: az igazságért. Az a készsége, hogy szembeforduljon a tulerőben lévő ellenséggel egy jelentéktelen Dreyfus nevű kapitány esete kapcsán (akit Zola sohasem látott és csak annyit tudott róla, hogy igazságtalanság érte) — életének egyik legveszedelmesebb kalandja volt. Kiállása egyedül Voltaire Calas-ügyben tett hasonló bátor fellépésével vethető össze.

Félszeg, színtelen, kövérkés arcú úriember, aki nyugtalanul tekintget ki cvikkere mögül és idegesen tördeli puha kezét, tömzsi, rövidlábú polgár — így néz ki Zola, amikor a bírák szemébe vágja a „Vádolom“-ot.

Ebben a sötét drámában alakja megnő, fiatalos hév járja át és népe lelkiismeretévé lesz.

Fenyegetések, alattomos üldözések, merényletek. Franciaország két táborra szakad. Minisztériumok buknak meg, terhelt lelkiismeretű bírák menekülnek öngyilkosságba. 1898 augusztus 12-én, azon a napon, amikor a hadügyminisztérium pórt indít Zola ellen, Jean Jaurès kijelenti a következőt: „Üldözik azt az embert, aki a Germinal-ban az új emberiség születését hirdette: a nyomorban tengődő proletariátus törekvését a napfény után. Zolában azt az embert üldözik, aki leleplezte a vezérkar végzetes és dölyfös felületességét, mely az országot akaratlanul is a pusztulás felé viszi...“

Zolát elítélik, el kell hagynia Franciaországot. Egy évvel később, amikor Henry ezredes, a Dreyfus-féle ügy okmányainak hamisítója öngyilkos lett, visszatérhetne Franciaországba, az ellene támasztott vádat azonban nem vonják vissza. Zolának nagy dicsősége is kevésnek bizonyult a klerikális nacionalista párt kulisszamögötti, sötét hatalmával szemben. A kísérleti naturalizmus eszközeivel azonban Zola megteremtette a kor emberi dokumentumát, mely közelállott a valósághoz és irodalmi tevékenysége erkölcsi és politikai hitvallássá lett. Zola munkásságának jelentőségét Cézanne nem tudta felmérni, de talán megértene sem. Cézanne aligha tudta megközelítőleg is felismerni Zola életművének értékét Franciaország és az emberiség kultúrája számára. Ezekben az években, Zola erkölcsi-politikai kiállását nyomomonkövető éles társadalmi harcok korában, Cézanne néma, alig ismert, de a művészet továbbfejlődése szempontjából nem kevésbé fontos harcot vívott meg. A plein-air festészet kompozíció-ellenes törekvései után, a természet elmosott, szivárványszínű megörökítésével szemben, Cézanne, aki az impresszionista szín- és mozgáselméletben egészen otthonos volt, megteremtette az új, szilárd, zárt kompozíciót, a valóságnak a művész lelkeségén keresztül kivetített képét. Többé nem a fény jelenti a döntő tényezőt a festészetben, hanem a forma gazdagsága és azok a legfinomabb színárnyalatok, melyek alapján szönyegszerű folthatásokkal érzékeltethetjük a táj mélységét.

Cézanne tér- és színélményében jelen van mindaz, amit a festészet a 19. században teremtett és amit a következő évtizedekben még adni fog.

Kortársai nem értették meg festői nyelvezetét. Zola sem, aki 1886-ban adta ki A mű c. regényét, melyben Claude alakján át Cézanne életét és eszméit örökítette meg. Zola olyan festőnek ábrázolja gyermekkori barátját, mint aki megrekedt fejlődésében és félreismert lángész lett. Claude kifejezi Zola néhány gondolatát is: „A központi csarnokok korában, az öntött-vas kolosszusok, az újarculatú városok idejében élünk. A gyenge felfogású emberek mondhatnak, amit akarnak: a központi csarnokok az új korszak jelképei. . . Ezekután Claude romantikusan szitkozódik: Ezek a káposztaarakások kedvesebbek számomra a középkor minden cafrangjánál. . .“

Florannak — Zolának Claude — Cézanne ezeket mondja: „Ön politikáról álmodozik. Fogadni mernék, hogy ön itt éjszakákat tölt el a csillagokat bámulva, melyeket a világűr szavazócéduláinak tekint. . . Röviden, ön gondolatban kéjeleg az igazsággal és szabadsággal. Igaz, hogy az Ön gondolatai, akárcsak az én vázlateim is a kispolgároknak gyógyíthatatlan borzadályt keltenek. . .“

Mit gondolt Cézanne a könyv olvasása közben? Közömbös volt, szomorú, vagy csak egyszerűen rezignált. Mindennapi hangon ír: „Kedves Emilem, most kaptam meg baráti küldeményedet, A mű c. könyvedet. Köszönetet mondok a Rougon-Maquart írójának a kedves megemlékezésért és kérem, engedje meg, hogy a korábbi esztendőkre emlékezve, megszorítsam a kezét. A korábbi esztendők emlékének hatása alatt, köszönt a Te. . .“

Életük alkonyán kölcsönös megértés nélkül állnak egymással szemben. Egy század két jeles képviselője, kiket barátság fűz össze, de akiket örökre szétválaszt alkotómunkásságuk ellentétes fejlődési iránya.

Zola 1902-ben széngázmérgezésben halt meg. Utolsó befejezett műve, az Igazság szószerint is kifejezi életének célját és értelmét. Zola élete olyan ember élete volt, aki a művészet eszközeit tudatosan és maradéktalanul a társadalmi haladás szolgálatába állította. Művész és ugyanakkor

a humanizmus hirdetője, aki elszántan ébresztgette korának emberi tudatát. És nem azt kérdezte, milyen irányba fejlődik a művészet, hanem milyen úton halad az emberiség.

Cézanne, amikor Zola haláláról értesült, sokáig sírt. Azután megragadta az ecsetet és a palettát és kizárólag művészetének élt. Visszavonultan töltötte napjait Aix-ban. Polgártársai a haszontalanul eltöltött élet példáját látták benne: egy művész, akinek nem jutott ki semmiféle elismerés. Egyedül, visszhangtalanul élt, bezárva alkotásainak és kísérleteinek világába. Fáradhatatlanul dolgozott, mintha a sötétséget áttörve igyekezne eljutni a világosság és biztonság felé. 1904-ben írja Émile Bernard-nak: „A természetben csak henger-, kúp- és gömbalakú testek léteznek és minden oldal, felület egy középpontba vezet. .“

Ugyanez év decemberében Bernard-hoz írt másik levelében, így folytatja fejtegetését: „Egy fénytani hatás alapján látásunkban féltónusok és negyedtónusok segítségével, csak színhatásokkal is, kiemelhetjük a felületeket (a fény tehát nem létezik a festő számára).“

Ezek egy eddig megfajtotlen levél írásjelei. Amikor 1906-ban meghalt, kortársai még nem tudták, hogy ez a csendes, már-már elfelejtett művész a festészet forradalmára volt, aki eljövendő korszakok számára alkotta meg a szín és a forma ábécéjét.

Az impresszionisták kiharcolták az egyéni látás szabadságát (temperamentumuk szerint látták a valóság részeit, ahogyan már Zola is meghatározta) és új, tartalmas meglátás alapján közeledtek a természet külső képéhez. Ez a benyomások, az impressziók művészete volt. Cézanne felfedezte a látás és a kifejezés új lehetőségét: az expressziót. A világot nemcsak a látás szervén keresztül kell érzékelni, nemcsak benyomásként kell fogadni, hanem a világot bensőből kell magyarázni és megváltoztatni.

Cézanne nélkül Gauguin és Vincent van Gogh művészete el sem képzelhető. De azoké sem, akik nyomukba jönnek.

Zola és Cézanne így állnak egymás mellett, de ugyanekkor egymástól nagyon távol. Mindketten belső törvényeik szerint éltek. Mindkét út és mindkét életmű a művészet fejlődését, a haladást és az emberiséget szolgálta.